PVDA

Philip van Praag jr.,*Strategie en Illusie. Elf jaar intern debat in de PvdA (1966-1977).* (Uitgeverij Het Spinhuis, Amsterdam 1991), 414 blz. Prijs *f* 49,90.

De dissertatie van Philip van Praag is door zijn diepgang en gedetailleerdheid met afstand het beste boek dat ooit over de PvdA is verschenen en het is in de pers dan ook overladen met lof. Maar de kwaliteit van de analyse is niet de enige reden dat het boek goed gevallen is. De teneur ervan sluit ook aan bij de de stemming van retrospectieve zelfhaat waaraan de PvdA en de voormalige progressieve intelligentsia zich overgegeven hebben. De zwartgalligheid van Van Praag en de zijnen is echter even eenzijdig als de door hen gelaakte hoogmoed, waardoor de sociaal-democraten in de jaren zeventig gekenmerkt werden.
De PvdA hield gedurende de hele periode die het boek van Van Praag bestrijkt in essentie vast aan de polarisatiestrategie. De kern van dit concept was dat een harde opstelling tegenover de confessionele partijen de verdeeldheid in die kring zou aanwakkeren en Nederland zou veranderen in een politiek tweestromenland, waarbij de progressieve christenen innig zouden samenwerken met de PvdA, en de conservatieven blijvend aansluiting zouden vinden bij de VVD. In deze constellatie zou de PvdA het middelpunt worden van een progressieve meerderheid en zou voor het CDA geen plaats zijn.
Volgens Van Praag nu getuigde deze strategie van een noodlottige blindheid. Hij stelt dat de PvdA-top zeker vanaf 1974 had moeten zien dat de vorming van het CDA onvermijdelijk was en dat zij daarom had moeten streven naar normalisering van de betrekkingen. Doordat zij dat niet deed, trapte zij in 1977 in haar eigen val en werkte zij zichzelf volstrekt onnodig buiten het kabinet.

Het lijkt me dat tegen deze stelling zeker drie ernstige bezwaren zijn in te brengen. In de eerste plaats gaat Van Praag eraan voorbij dat de polarisatiestrategie aanvankelijk buitengewoon succesvol was. Doordat Den Uyl bij de kabinets-formatie van 1967 weigerde mee te praten als de confessionelen niet eerst een principiele keuze voor een centrum-links kabinet deden, ontstond vooral in de KVP grote paniek. Velen werden bevangen door de vrees dat de houding van de PvdA de KVP blijvend in de conservatieve hoek zou drukken. Deze vrees leidde in 1968 tot het uittreden van de KVP-radicalen en de oprichting van de PPR en, belangrijker nog, tot een aanzienlijke wending naar links van de KVP zelf.
KVP-prominenten als Piet Steenkamp, de partijideoloog, Fons van der Stee, de voorzitter en Dries van Agt, het idool van de jongeren, wilden het gevaar keren door de KVP te presenteren als een partij die in vooruitstrevendheid kon wedijveren met de PvdA. Het gevolg was dat het socialistische haatobject nummer 1, Norbert Schmelzer, naar het tweede plan gedrongen werd en dat de centrum-rechtse kabinetten-De Jong en -Biesheuvel in veel opzichten de meest progressieve werden die Nederland ooit gehad heeft. De progressiviteit van de KVP-top ging in 1972 zo ver dat zij welbewust het kabinet-Biesheuvel liet sneuvelen om maar met de PvdA te kunnen regeren.

Mijn tweede bezwaar tegen Van Praags analyse is dat hij teveel redeneert vanuit hetgeen we nu weten. Het is omstreden, maar mijns inziens niet onjuist, om, zoals Van Praag doet, het jaar 1974 als beslissend te zien voor de totstandkoming van het CDA. In dat jaar kwamen de confessionele partijen bij de de Staten- en gemeenteraadsverkiezingen voor het eerst op verscheidene plaatsen met gezamenlijke kandidatenlijsten uit. Waar dat gebeurde, werd de electorale neergang gestuit en werden gezamenlijke fracties gevormd, die aan de basis de eenwording onomkeerbaar maakten. Maar aan de top kwam het fusieproces juist toen in een kritische fase. Voorjaar 1975 probeerde KVP-voorzitter Dick de Zeeuw, uit wanhoop over het moeizame verloop van de samenwerking, de KVP een eigen weg te laten gaan zonder de ARP en de CHU. Hij wilde zijn partij omvormen tot een centrum-linkse formatie, zonder exclusief-christelijke grondslag, die een vaste bondgenoot van de PvdA zou zijn. Deze poging strandde snel, maar in hetzelfde jaar gooide AR-fractieleider Aantjes, die ernstig was gaan twijfelen aan de juistheid van de fusie, het fusieproces zo in de war dat de drie partijtoppen gingen denken dat het CDA er nooit zou komen. Eind 1975 startte de KVP om die reden een noodprocedure, die het zelfstandig voortbestaan van de partij moest garanderen.
Korte tijd later werd de eenwording weer op gang gebracht door een actie vanuit de basis, maar nog medio 1976 hield de KVP-top er ernstig rekening mee, dat het project alsnog zou stranden. Zelfs na 1977, in het voorjaar van 1979, ontstond er nog een crisis, toen prominente antirevolutionairen, onder leiding van Bob Goudzwaard, erop aandrongen het hele fusieproces maar stop te zetten. Ze kregen de steun van de halve AR-partijtop en bij de KVP en de CHU kreeg men de stellige indruk dat ook de achterban van de ARP voor een groot deel niets van het CDA moest hebben. Die indruk was onjuist, maar als zelfs de meest betrokken partijen zo dachten, hoe had de PvdA het dan beter moeten weten?

Van Praags derde misvatting is dat hij de uitschakeling van de PvdA bij de kabinetsformatie van 1977 primair toeschrijft aan de polarisatiestrategie. Zeker, de harde opstelling van de PvdA droeg bepaald niet bij aan een vlot verloop van de formatie, maar uiteindelijk bereikten PvdA en CDA toch programmatisch overeenstemming en liep de formatie vast op de weigering van Den Uyl om samen met KVP-leider Frans Andriessen in een kabinet te gaan zitten. Nu beweert Van Praag dat achter deze weigering politiek wantrouwen schuil ging, maar dat politieke wantrouwen wortelde weer in persoonlijke tegenstellingen. Den Uyl en Andriessen konden absoluut niet met elkaar opschieten. Toen Den Uyl premier was en Andriessen fractieleider spraken ze alleen met elkaar via tussenpersonen. Beiden lieten herhaaldelijk in bedekte termen blijken de ander als mens volstrekt niet te apprecieren. Toen reeds vroeg in de formatie van 1977 ter sprake kwam dat Andriessen minister zou moeten worden, vroeg Den Uyl direct aan zijn rechterhand Ed van Thijn of hij dan ook in het kabinet wilde plaatsnemen - Van Thijn kon namelijk redelijk communiceren met Andriessen. Het persoonlijke probleem werd, blijkens interne verslagen, ook door de KVP-top onderkend. Tot het einde toe heeft de KVP-top naar wegen gezocht om Andriessen zonder gezichtsverlies buiten het kabinet te laten, maar deze pogingen strandden op Aantjes, die was voorbestemd om fractieleider van het CDA te worden. Aantjes wilde een ministerschap niet op zich nemen - vanwege zijn oorlogsverleden, waarmee de KVP toen nog onbekend was - maar weigerde ook Andriessen naast zich in de fractie te dulden. De verstandhouding tussen Andriessen en Aantjes was namelijk zo mogelijk nog beroerder dan die tussen Andriessen en Den Uyl. Dat waren beslissende feiten die met de polaristatiestrategie van de PvdA buitengewoon weinig te maken hadden. Overigens, ondanks deze strategie bleef de CDA-top tot en met 1981 in meerderheid een voorkeur houden voor een coalitie met de PvdA. Pas nadat Den Uyl in 1982 uit het tweede kabinet-Van Agt was gestapt en de Pvda vervolgens een bijzonder demagogische verkiezingscampagne had gevoerd, sloeg de stemming om. Verleken daarbij was de formatie van 1977 niet meer dan een bedrijfsincident.
Dik Verkuil